

Emne 2: Levevilkår på landet

Opgaveformulering:

- Med udgangspunkt i oplysninger fra mindst to fremstillinger om perioden skal du gøre rede for levevilkårene på landet i Danmark i perioden o. 1850-1900.
- Foretag videre en kildekritisk analyse af Jeppe Aakjærs artikel Et karlekammer og uddraget af Mikkel Christensens erindringer med fokus på tyendets rettigheder og levevilkår på landet.
- Diskuter og vurder afslutningsvist den samtidige litteraturs betydning for ændringer af tyendets forhold i perioden. Perspektiver til mindst én tekst fra undervisningsforløbet i dansk i denne del af opgaven.

Bilag:

- Jeppe Aakjærs artikel Et Karlekammer (1890)
- Mikkel Christensens erindringer (1967)

Et karlekammer

Lige siden jeg selv var tjenestedreng har tyendesagen stået som et problem for mig. Som man ser har den givet mig pennen i hånden så tidlig som 1890.¹ Denne lille artikel ligger spiren til *Vredens Børn*, der kom 14 år efter.

Da jeg for kort tid siden var på en foredragsrejse i Midtjylland, kom jeg en dag ind i en gård, hvor man fortalte mig, at karlen lå syg. Jeg bad om at få talt med den syge, og man førte mig ud i stalden, hvor der stod nogle heste og småkreaturer. Gennem en dør på klem skimtede jeg et blegt, fregnet ansigt; det var den syges. Jeg kantede mig ind ad den trange åbning til ham og stod nu i et rum, som jeg skjønnede måtte være gårdens karlekammer.

Snese af gange havde jeg tidligere stået i slige rum, men aldrig havde jeg så stærkt følt det oprørende i at lade mennesker ligge i slige ådselkuler som nu, da jeg stod overfor dette dødssyge menneske. Hvor var det dog, man havde lagt denne mand! Her hvor dyrene stod og svinede og stank; i en krog af stalden ikke så synderlig hyggeligere end en af de andre båse –, grænset af fra det øvrige ved to lervægge, som hestene havde brudt hul i hist og her, blandt andet manglede en del af muren over dørkarmen, og døren, der var dannet af uhøvlede, møgbegjorte brædder, kunne aldeles ikke lukkes, men tillod uhindret staldens dunstende atmosfære at stryge

ind over den syge. På den indvendige side bar væggene vel på sine steder spor af kalk, men som oftest grinede dog det rå ler frem. Loftet bestod af løstliggende fra hinanden skilte brædder med halm over, som mus og ælde havde smuldret småt, og den syge fortalte, hvad kval det forvoldte ham, når man var oppe på det hjal og ride foder ned, for så dryssede det ned i hans ansigt med halm og støv og spindelvæv, så det ikke var til at udholde. Gulvet var den bare, klamme jord, der stank af al den urenhed og fugt, den i umindelig tid havde inddrukket.

Den smule lys, kammeret modtog, stjal sig møjsommeligt ind ad en halv karm vinduer, i hvilken endda en rude var ituslået, og hullet atter stoppet med et par gamle bukser. Et klædeskab, der stod og dingledede op mod den ene væg, og fra hvis øverste del skidne skjorter hang ned, optog den største del af den plads, træsengen levnede, så det var ikke muligt for to mennesker at komme forbi hinanden derinde.

Sådan var det rum beskaffent, hvor det unge menneske lå i de tynde dyner, under hvilke man kendte de magre lemmer, – på alle sider omgivet af en krans af muggen stinkende sengehalm. Det var her, han havde ligget i seks uger i det modbydelige svineri. Og hvad hed så den sygdom, hvoraf han led? Lungebetændelse! Selvfølgelig. Sådanne soverum må jo gøre deres indvånere lungesyge. Jeg fik en sand modbydelighed for den husbond, der havde kunnet tillade dette menneske, der havde slidt for ham som sund, at ligge sådan som syg. Mit gamle had til disse anstalter var vakt igen, og jeg så for mig alle de dunkle rum, som jeg havde kendt, fra jeg var lille, med deres stank og deres uhygge, hvor den arbejdende del af den mandlige ungdom indlægges i sine hvilestunder for at blive rå og fordærvede, for at få dræbt det fineste og reneste i sig.

Det „karlekammer“, jeg her har skildret i enkeltheder, er ikke noget usædvanligt. Det er hverken værre eller bedre end hundreder af steder trindt om i det kære Salling og Fjends Herred. I det herrens år 1890, da mængden gør sig til af sit demokratiske sindelag og af sin arbejdservenlighed, kan vi rundt om udehos d’hrr. gårdmænd endnu træffe disse karlebåse, slet ikke så synderligt bedre end hestenes ved siden af. Gå blot omkring i Salling og Fjends Herred og kig ind i disse rum – om du kan få lov til det – bestandig vil det samme syn åbenbare sig: Væskende gulve, smudsige vægge og loft, dårligt plejede senge, gamle hinkende møbler, – dagligstuevrag, der er kastet til side og af karlene trukket frem af skramlebunken –, i krogene dynger af pjalter og skident linned, gulvet overstrøet med sengehalm. Ofte har ajlen fra kreaturerne ved siden af banet sig vej under dørtræet ind i kammeret.

Det er slige pestkuler, man byder de folk at sove i om natten, som har arbejdet sig trætte i dagens slid. Det er kun den mest uforsvarlige efterladenhed og ligegyldighed for tjenernes vel, der bringer vore gårdmænd til at opretholde dette system, for som oftest ville karlekammeret kunne sættes i stand uden synderlig bekostning og holdes i sømmelig orden ved en smule villighed fra husmoderens og pigernes side.

Om husbonden selv skulle ligge derude – jeg gad vide, om der ikke snart ville blive foretaget en reparation. I hvert fald forstår jeg ikke, hvor nogen kan forsvare for sin samvittighed at lade folk, der er afhængige af én, leve i rum, der er ødelæggende for legemlig og moralsk sundhed. Og vis mig et karlekammer, som ikke er farligt for den menneskelige sundhed!

Jeg spørger derfor: Er det ikke på tide, vi begynder at hygge lidt op i karlekamret?

Mikkel Christensens erindringer 1880'erne-1909

Kildeintroduktion: I 1967 nedskrev Mikkel Christensen sine erindringer for barndoms- og ungdomsårene, fra 1880'erne og indtil 1909. I løbet af disse år kom han fra Midt-Vendsyssel, hvor han var vokset op, til København, hvor han bl.a. kom til at virke som redaktør for et socialistisk blad (Ny Tid) og som formand for Socialistisk Ungdomsforbund. I dette uddrag fra Mikkel Christensens erindringer husker han tilbage på tiden som ung tjenestekarl på landet i Midt-Vendsyssel i 1890'erne. (...)

TYENDEÅR

På vej til at blive voksen

Jeg blev bæls [1]. Arbejdsdreng på gården, hvor jeg i de sidste to somre havde passet køer. Lønnen steg til 35 kr. for et helt år.

- Om vinteren kan vi jo godt undvære sådan en, hævdede Niels Dammen, da mor stedede mig påny. - Men det er jo nødvendigt at give ham opholdet også om vinteren for at sikre os hjælp om sommeren, fjøede han til.

Mor havde overvejet det med lønnens størrelse. Der kunne højst blive til noget gammelt tøj, som hun så kunne lave i stand til mig. Men jeg havde det jo godt der i Dammen. Og hun gik ind på betingelserne.

Jeg var nu godt 14 år, på vej ind i min første ungdom. Overgangen føltes behagelig. Lidt efter lidt voksede jeg op over kornhøjden, syntes jeg. Horisonten rykkede længere ud.

Meget af det, jeg hidtil havde set, fik nyt indhold. Og egnen blev mere storslået. (...)

Tyendekår

Det gamle ord tyende havde her endnu sin fulde berettigelse, selvom det efterhånden var erstattet med ordene tjenestekarl og tjenestepige. De fleste børn fra husmandsbrug og landarbejderhjem havde kun gårdejerne at ty til for at kunne eksistere om vinteren. Ja, enkelte kunne være så heldige at få et lille job andet sted, men der var ingen sikkerhed for at bevare et sådant tilfældigt arbejde. Det patriarkalske forhold på bøndergårdene var trods den ringe fortjeneste langt at foretrække for det uvisse.

At de kunne undværes om vinteren, var kun en påstand, der benyttedes, når lønnen skulle fastsættes.

Maskinerne havde endnu kun i meget ringe grad erstattet hænderne.

Arbejdstiden var ganske vist forholdsvis kort om vinteren. For karle og drenge kun godt 8 timer på hverdage og 2-3 timer på helligdage. Men i den tid var der nok at tage fat på. Dyrene skulle passes, kornet tærskes, med plejl, og viderebehandles, sneen holdes i ave, når den spærrede vejene eller hindrede færdsel på det hjemlige område, især brugen af hestegangene til hakkelsesmaskinen og kærnen. Alene tærskning af kornet krævede 2-3 mand i 3-4 måneder.

Pigernes arbejdsdag om vinteren var betydelig længere. De måtte også benytte aftenerne, når lyset blev tændt i opholdsstuen, til at karte, spinde, sy og meget andet. De havde ikke engang et øjeblik, hvor de kunne sætte sig og kigge i gårdens avis.

Om sommeren var arbejdstiden for alle ca. 14 timer daglig. Da var det væsentlig markarbejdet, der lagde beslag på tiden. Kun een ny maskine, hesteriven, havde, hvor jeg begyndte min tyendetilværelse, vundet indpas. (...)

En stilling som husmand var ingenlunde eftertragtet. Ved at se, hvorledes han måtte klare sig med i ny og næ at få nogle dages fortjeneste, i travle høstdage til 1 krone pr. dag og i den øvrige tid af året 66 øre daglig og kun i få dage, var det klart, at jeg havde det langt bedre som tyende og enlig. Landarbejderens kår var

endnu betydeligt ringere end husmandens.

Jeg måtte erkende, at der var en vis tryghed for tjenestefolkene under den gamle patriarkalske samfundsform, hvor al magt lå i een mands hånd. Mad og husly var sikret. Men der skulle ikke meget til, for at skønnen kunne ændres. Følte jeg, at denne magt blev misbrugt på urimelig måde, kunne sindet komme til at koge af harme. (...)

I karlekammeret

Vore kamre, såvel karle- som pigekammeret, var det centrale punkt i vor tilværelse som tyende, vort opholdssted, når vi havde en ledig stund, vort samlingslokale, når vi ønskede os lidt selskabelighed. De var indrettet næsten ens overalt, så primitivt som muligt, men beliggenheden var noget forskellig.

Hos Pje Jørnsen lå både ko- og hestestald i samme længe, og karlekammeret havde indgang fra hestestalden, men to vægge vendte ind mod kostalden, og det bevirkede, at kammeret var lunt om vinteren. Andre steder, hvor det kun havde varme fra hestestalden, var det halvkoldt, og der, hvor der var lavet kammer i en ende af vognporten, var det koldt og klamt og ikke rart at opholde sig i om vinteren - ud over den tid, man tilbragte under den tykke dyne. Det samme gjaldt mange pigeværelser, med indgang fra bryggerset og uden kakkelovn.

Komsammen fandt derfor oftest sted, hvor der var lunest, og jeg var glad for mit kammer i Hæstrup, selvom det kun var forsynet med det almindelige staldvindue, og luften gennem døren fra stalden var fyldt med ammoniakdampe og absolut ikke behagelig. Det generede derimod hverken mig eller tidligere beboere, at musene lavede sig reder i bunden af sengen. Deres idelige gnaven i halmen vænnede man sig hurtigt til. Den virkede som en beroligende musik. (...)

Vi så vore fremtidsmuligheder under de stedlige forhold som noget, der nøje var knyttet til, om vi bandt os eller ikke bandt os til en pige.

Det at "være sammen" med en pige var jo - som tidligere nævnt - efter vor formening ensbetydende med, at hun skulle have et barn. Og at stifte familie betød for os besiddelsesløse på landet at blive landarbejder, almindeligvis herregårdsarbejder, hvor der muligvis var arbejde hele året, eller blive husmand, men i så fald ved hjælp fra andre.

En sådan fremtid skræmmede. Ingen af vore ældre kolleger, der var vandret den vej, havde ønsket det. Alle var - når det ulykkelige var sket - tvunget ind under disse levevilkår, hvis de da ikke i desperation over en så håbløs fremtid svigtede deres forpligtelser over for den vordende moder og lod hende klare sig, som hun bedst kunne. Almindeligvis måtte hun tage hjem til sine forældre, hvis det var muligt, og her - ud over de økonomiske vanskeligheder - sammen med forældrene gennemleve den store skam, der på det tidspunkt var forbundet med at være "syndig" eller "lokket". Kunne familien ikke hjælpe, var der til anbringelse af barnet som regel kun fattiggården tilbage.

Denne truende situation var så alvorlig for de unge piger, at mange af dem måtte se deres skønneste ungdomsdrømme briste, fordi kravet om afholdenhed hindrede dem i at give sig hen til den, de inderligt ønskede at leve livet sammen med.

Nogle af de unge mænd, der begyndte deres tilværelse som familieforsørgere ved et lille husmandsbrug, havde dog senere været så heldige at få arbejde på en cementfabrik i Aalborg. Der tjente de den svimlende store løn 2 kr. pr. arbejdsdag. Det var noget helt andet end at være husmand. De afhændede så huset og drog ud, misundt af dem, der måtte blive, hvor de var, økonomisk stavnsbundne.

Vi var alle enige om, at der for os ikke fandtes anden vej til en menneskeværdig tilværelse end at søge ud, hvor levevilkårene var bedre. Landbruget var i det væsentlige baseret på den unge, ugifte arbejdskraft,

unge mennesker fra de små landbrugshjem med meget sparsomme krav til livets goder. Vi forstod bøndernes krav om, at de nye statshusmandsbrug, der på det tidspunkt var i deres vorden og omtalt i bladene, ikke måtte være så store at en familie helt kunne leve af et sådant, for så havde bøndergårdene ingen mulighed for at skaffe sig ekstra hjælp til høstarbejdet og lignende. Men vi forstod i højere grad kravet om, at brugene måtte være så store, at de dannede levemulighed for husmandsfamilien. Med langt færre ord end her fandt disse tanker forståeligt udtryk i vor drøftelse af problemet. Vi blev hurtigt enige.

En sådan fremtid? Nej. Nej. Nej. (...)

Ordforklaring:

[1] Bæls: halvvoksen dreng.